

STAROKRŠĆANSKI ULOMCI U TROGIRU

Ivo Babić

U ovoj radnji objavljujemo dosad nepublicirane starokršćanske ulomke iz Trogira. Svi ulomci, o kojima će biti riječi, osim jednog fragmenta sarkofaga s reljefom uzidani su po kućama i crkvama. Pored ovih ima u Trogiru i drugih starokršćanskih ulomaka sakupljenih u gradskom lapidariju, od kojih su neki već objavljeni, pa stoga nisu tema ove radnje.¹

U kraćem ekskursu, na kraju radnje, objavljujemo i sondažno iskapanje uz apside katedrale.

Starokršćanski ulomci, kao i oni raniji uzidani na pojedinim zgradama potječu jamačno — u većini slučajeva — iz samog grada. Mala je, naime, vjerojatnost da su iz arheoloških interesa ili tek kao kamena građa dopremljeni iz bliže ili dalje okoline. Pretpostavljamo, stoga, da su preostali od zdanja koja su se nalazila u samom gradu, kao dio kamene opreme starokršćanskih crkava ili su pak, neki od njih, dijelovi sarkofaga, osobito akroterija. U kasnoantičko doba, a izgleda i ranije, pokapa se ne samo u nekropolama na kopnu (Travarica, Ošljak, Dobrić) već i na otočiću uz zidine, a kasnije i unutar njih.² Stoga svi ulomci

¹ V. N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, VAHD LXX—LXXI/1968—1969, Tab. XV, sl. 1; I. Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, VAHD LXXV 1981, Tab. XXI, sl. 2.

² Najnovija i još neobjavljena iskapanja Muzeja grada Trogira i Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita otkrila su na više mjesta pokapanja što datiraju u kasnoantičko doba. Prilikom istraživanja antičkih zidina god. 1979. istočno od katedrale našlo se poklopac urne. Već je objavljen niz antičkih sepulkralnih natpisa iz samog grada. Zanimljivo je da su kao spolia takvi natpisi ugrađeni u većini slučajeva obodno u odnosu na sam grad. Objavljen je tako natpis iz poda crkve sv. Nikole — v. Bull. dalm. IV/1881, str. 145, zatim onaj uz glavna gradska vrata — Bull. dalm. IV 1881, str. 145, no pogrešno — NERVPIX; natpis glasi INFRPIX, dakle radi se o uobičajenoj formuli što naznačuje dimenziju grobišne parcele. Na sjevernoj strani grada, na Fortinu, u kuli na granici grada i predgrađa Pasike (kuća Buble-Valentin, Bezina) nađen je natpis što ga je zabilježio R. Slade-Šilović u svojoj rukopisnoj knjizi Pabirci o Trogiru:

DM
FELICVLAE MA
TRI BM
EREPVSA
FILIA

predstavljaju elemente s kojima se može pokušati rekonstruirati urbana situacija starokršćanskog-kasnoantičkog i ranobizantskog Tragurija.

Priložena karta s lokalizacijom ulomaka trebala bi pružiti indicije o logici rasporeda starokršćanskih ulomaka.

Fragmenti iz Sv. Barbare (Sv. Martin) (br. 11, 11a, 12, 13 i 15) i onaj uz zid Sv. Marije (br. 10) ukazuju na mogućnost da su, osim katedrale sv. Lovre, i neke ranosrednjovjekovne crkve imale kasnoantička ishodišta. Ulomak uzidan nedaleko od gradskih vrata (br. 9) pomaže zajedno s ostacima zidova i dijelovima svodne konstrukcije odrediti lokaciju nestale crkve posvećene salonitanskom mučeniku sv. Dujmu, o kojoj se do sada znalo samo po izvorima. Mišljenja smo, naime, da ne samo mnoge crkve iz okolice (iz Velikog i Malog polja na kopnu, u Zagori i Marini, otoku Čiovu i otočiću Fumiji) već i one gradske imaju starokršćanske faze.³ Već poznati nalazi sarkofaga uz crkvu sv. Petra, kao i ulomak križa koji sad objavljujemo (br. 8) uzidan nedaleko od tog mjesta, upućuje nas na pretpostavku da možda i ova crkva nekadašnjeg benediktinskog samostana ima također svoj početak u starokršćanskom razdoblju.⁴ Niz starokršćanskih ulomaka uzidanih na kućama u ulici što

Sarkofag datiran godinom 438. nađen je u prostoru između samostanske crkve sv. Ivana Krstitelja i Općine — v. Bull. dalm. XXIII, 1900, str. 163; M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine, Mogućnosti, god. XXVII, 1980, br. 10/11, str. 965. Dva sarkofaga nađena su uz vestibul katedrale — v. Bull. dalm. XXXII/1909, str. 87. O sarkofazima nađenim uz crkvu sv. Petra bit će riječ u bilj. 4. Odlomak sarkofaga uzidan je na katedrali na istočnoj apsidalnoj strani, na mjestu gdje se zid južnog broda spaja s glavnim.

³ O grobišnoj bazilici na kopnu i općenito o kršćanstvu v. F. Bulić: Ritrovamenti di un'antica chiesa cristiana a Traù, Bull. dalm. XXVII/1906; N. Cambi, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, Materijali XII, Zadar 1976, str. 252 i d.; isti: Trogir u antici, Mogućnosti, god. XXVII, 1980, br. 10/11; I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir 1984, str. 58—59. O Marini nedaleko Trogira v. L. Jelić, Die Halbinsel Bosolina. Jahrbuch für Alterstummkunde, siebenter Band, Heft 4, Wien 1913—1918. U Zagori ovoj epohi vjerojatno pripada crkvice sv. Marije na groblju sela Blizna pred kojoj je otkrivena i zasvođena grobnica. O nalazima na Fumiji, otočiću pored Čiova v. I. Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Braća, VAHD LXXV/1981, str. 108, bilj. 19. Na samom Čiovu postoje antički tragovi — v. npr. F. Bulić, Iscrizioni inedite: Tragurium (Trogir), Boa insula (Bua, Čiovo), Bull. dalm. XXXVII/1914, str. 98. I tradicija monaštva na tom otoku više svoje porijeklo vjerojatno već iz kasnoantičkog razdoblja — usporedi I. Babić, Kultura i umjetnička baština u knjizi P. Andreis: Povijest grada Trogira, II, Split 1978, str. 112. O kultovima što upućuju na kasnu antiku — v. sv. Mavar, Teodor, Ciprijan — v. I. Babić, Prostor... str. 58—59. Kasnoj antici pripada i nadvratnik s čiovske crkvice sv. Andrije v. T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 12, Tab. II, sl. 1, što je očito po motivu polukrugova što se sijeku i po samoj tehnici urezivanja svojstveno kasnoj antici.

⁴ G. Lucio: Memorie storiche di Traù, Venezia 1683, str. 493. — ukazuje na tragove starog zida na crkvi sv. Petra. Samostan, inače prema tradiciji, započima svoj život od XIII stoljeća, premda neke predaje govore i o ranijim počecima — v. I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, Split 1964, sv. II, str. 287. Kako je sklop kuća nekadašnjeg samostana došao kasnije u vlasništvo obitelji Slade, tako se u literaturi često neprecizno naznačuju nalazi iz ovog sklopa. Tamo je nađen i sarkofag, izgleda u sekundarnoj upotrebi, na kojem je spomenut dekurijon iz kolonije Drobete (Dacia) v. A. Lubin, Archeologia, La

uz zapadnu stranu palače Lucić kroz zidine izbija na obalu ukazuje da je i tu, na istaknutom mjestu postojalo starokršćansko svetište (br. 4, 5, 6 i 7). Dva križa uzidana u temelje kuće, tik iznad pločnika, na križanju decumanus maximus-a i carda očituju simboličnu lokaciju takvih ulomaka (br. 3).

Glavninu ulomaka čine dakako križevi, središnji simboli nove religije, što označavaju i samog Krista. Čuvanje ulomaka sa znakom križa objašnjava se stoga već i samim strahopoštovanjem i pjetetom prema tom znamenju, a i s njegovom apotropejskom vrijednošću.⁵ Ulomci s križem što potječu iz prastarih zdanja imaju, stoga, na neki način i vrijednost relikvija.

Začuđujući je veliki broj tipova križeva. Najbrojniji su oni s tankim urezanim krakovima; samo je jedan s urezanim širokim krakovima. Nema ni jednog ugrađenog ulomka s reljefnim krakovima, kakvih ima inače i na sarkofazima iz Tragurija. Smatra se da su urezani križevi, barem što se tiče Dalmacije, stariji od onih reljefnih.⁶ Kako nam je prof. N. Duval skrenuo pažnju, proširenja na vrhu krakova urezanih križeva analogna su proširenjima na vrhu rimskih slova u kapitali, njihovim serifima na hastama. Neki od ovih trogirskih križeva direktno se nadovezuju na one iz obližnje Salone, političke i vjerske središnjice. Inače, uz već velik broj objavljenih starokršćanskih križeva iz Dalmacije ukazuje se potreba za svojevrsnim korpusom radi morfoloških i kronoloških

Voce Dalmatica, Zadar 1861, Anno II, n. 41. p. 333. U tom istom kompleksu nađen je god. 1894. natpis na sarkofagu što spominje cara Konstantina (741. do 797.), v. *Lj. Karaman*, Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu u to doba, Šišićev zbornik, Zagreb 1929 (1930) str. 181—187; *M. Ivanišević*, Trogir u povijesnim izvorima, str. 969; isti: Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira, SHP, ser. III, sv. II/1981, str. 169; *T. Burić*, Predromanička skulptura... T XIV, sl. 6.

⁵ O križu postoji ogromna literatura v. npr. Enciclopedia dell'arte antica, s. v. Croce; veliki broj takvih jedinica donose *I. Fisković*, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača i *N. Cambi*, Krist i njegova simbolika... Isticanje znaka križa, čitava teologija tog znamenja npr. središnji je element legende o sv. Anastaziju (Stašu): »... Vire karstjanske diku obranih božjih, dobitje staroga človičaskoga naroda, nepriatelja smart, to jest slafni stig križa Isukarstova, na gornji prag od kuće u kami izdila, a to da pokaže sfim da nigdar niedan človik (tako recimo) ni u staromu zakonu ni mogao od nepriatelja imati dobitje, razmi oružjem ovoga zlamen'ja. Jere stari ovi žudijski puk, na koja vrata i na gornje prage od kuć na prliku od križa vazmenoga janca karfju pomazafši, oblast Angela, koj sfaka parva rojen'ja jejubak bijaše, uteče onoga veće poni istinoga Janca, karf koga stara ona prilika skazevaše križem od-kupljene karstjane takovim zlamen'jem braniti ima kako bi nepriatelja dobifši i sfit njim propet bio i oni sfitu...« v. *Legende i kronike*, Split 1977, str. 26. Za shvaćanje simbolizma križa važan je i tekst na mramornom stupu koji govori o apostati Sedehu — v. *V. Gortan*: Natpis na mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla, *Historijski zbornik*, god. XVII/1964, str. 423 i d.

⁶ Usporedi *N. Cambi*, Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, *Kulturna baština* 11—12, Split 1981, str. 10. Sistematsku klasifikaciju urezanih križeva s catacijama v: kod *N. Duval*: *Recherches archeologiques a Haidra*, École française de Rome, Palais Farnèse 1981, vol. I, fig. 230 na strani 334. — tipologija krćkih križeva; fig. 281 na strani 339 — tipologija latinskih križeva.

kih klasifikacija. Jedno od pitanja koje potiče i ovaj prilog jest pitanje datacije pojedinih križeva, a time i njihova kontinuiteta u rani srednji vijek.⁷

Ulomak sarkofaga s reljefom (br. 1) (dimenzije 48×40 cm, mramor) nađen je nedavno u Lucićevoj ulici u dvorištu-ruševini kuće (kat. čest. 565/1), ako je vjerovati nalazniku.^{7a} Od sarkofaga je sačuvano samo središnje polje s dvije figure i dio bočnog polja s motivom strigila. Reper-toar ukrasa, prvenstveno strigili, a zatim i tordirani polustupić što završava s kompozitnim kapitelom ukazuje na starokršćansku epohu, po čemu se ovaj sarkofag nadovezuje na one poznate solinske, prvenstveno na onaj čuveni s likom pastira. Na to razdoblje upućuje i način oblikovanja figura, pomalo zdepastih, s tendencijom prema stilizaciji. I u ornamentici, kao i kod figura (u prikazu draperije) razabire se nagnuće prema grafičkim vrijednostima, sklonost prema linearizmu, prema urezivanju i plošnom na uštrb taktilnom, što je inače svojstveno kasnoj antici, iako su figure plastično izvedene s mekom modulacijom volumena glava, jasno izdvojene jedna od druge i od pozadine. Tjeme luka s izvijanjem u sredini što podsjeća na školjku pokazuje da je kompozicija bila simetrična. Takve su niše i najčešće oblikovane poput školjke, npr. na sarkofagu iz splitske katedrale s likom pastira.

Središnja figura je najveća, što proizlazi ne samo iz zakonitosti kadra, već, pretpostavljamo, zbog njezinog središnjeg značaja. To, naime, upućuje na zaključke o identifikaciji prizora. Središnju figuru prepoznamo kao Krista, a onu na njegovoj desnoj strani kao apostola Pavla. S druge strane, nestala figura bio bi apostol Petar. Ove tri figure zajedno predstavljale bi scenu Traditio legis.⁸ Istina, postoje i starokršćanski sarkofazi s tri figure u središnjoj niši te sa strigilima sa strane, a da se opet ne radi o temi Traditio legis, no ovdje ima indicija i analogija što opravdavaju ovakvu interpretaciju. Glave figura nisu tako dobro sačuvane da bi interpretirali njihov izgled, frizure ili eventualno

⁷ Na mnogim ranosrednjovjekovnim natpisima u Dalmaciji na početku teksta su urezani znakovi križa, što je bez sumnje kasnoantička tradicija, jednako kao i ponavljanje pojedinih formula, poput one DE Donis...; takve križeve v. kod *I. Petricioli*, Srednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora 2, Zadar 1960—61; *Z. Rapanić*, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, VAHD LXV—LXVII/1963—1965; *M. Ivanišević*, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira, SHP, III ser. — sv. 11.

^{7a} Uz financijsku pomoć RSIZ-a u oblasti kulture 1983. god. otkupljen je ulomak od Milana Jadrića koji ga je našao, ako mu je vjerovati, prilikom adaptacije dvorišta nasuprot svog kafića. Fragment je priklesao i lakirao da bi ga »bolje«⁸ prilagodio interijeru. Kako je nalaznik mijenjao izjave, pa je konačno i odbio da Muzeju pokaže precizno mjesto gdje je ulomak otkopan (iako je za nalaz dobio visoki otkup), pitanje točnog nalaza treba uzeti s rezervom.

⁸ Općenito o temi Traditio legis s ilustracijama v. *W. F. Volbach — M. Himer*, Frühchristliche Kunst, München 1958; *F. van der Meer — Ch. Mohrman*, Bildatlas der frühchristlichen Welt, Amsterdam 1959; *A. Grabar*, Christian Iconography, A Study of its Origins, London 1968; usporedi bibliografiju što je donosi *P. Testini*, Iconografia degli apostoli Pietro e Paolo nelle cosiddette »arti minori«, u knjizi Saecularia Petri et Pauli, Studi di antichità cristiana pubblicati a cura del Pontificio istituto di archeologia cristiana, XVIII, Città del Vaticano 1969, str. 258.

Trogir, Muzej grada, ulomak sarkofaga s prikazom Traditio legis

brade, no i tako se Krist i apostoli prikazuju sa i bez brada, stoga to i nisu diskriminante za prepoznavanje scene. Za to ima najviše naznaka u samoj, u biti hijerarhijskoj kompoziciji. Središnja figura (Krist) obučena je u togu preko koje je prebačen pallium; desnica je uzdignuta (ruka je sačuvana samo do lakta, no rupa na fondu ukazuje na njen nastavak) u pozi svojstvenoj antičkim govornicima, u ikonografskoj shemi što je prihvaća i kršćanska ikonografija. S lijevom rukom Krist je, zaključujemo, pružao svitak zakona (volumen) apostolu Petru. Sv. Pavao u pozi aklamacije, zadivljen diže desnu ruku prema Kristu, a u lijevoj mogao je imati, kako se ponekad običavalo prikazivati ovog apostola, također svitak, što bi se dalo naslutiti na ovom reljefu po ispupčenju ispod nabora koji padaju pod Kristovom lijevom rukom. I položaj glava zadovoljava ovu ikonografsku shemu: sv. Pavao je okrenut prema Kristu, a ovaj pak prema sv. Petru.

Najbliža analogija ovom sarkofagu je onaj iz vatikanskih grota, koji u monografiji G. Bovini — H. Brandenbura o rimskim sarkofazima nosi broj 675, a prikazan je na tabli 107. te s detaljem br. 675/3. I na ovom rimskom sarkofagu središnje polje zauzima scena s temom Traditio legis, dok su bočna polja ukrašena strigilima. Način oblikovanja figura, s ponekim skoro morelijanskim inačicama, ornamentalnim deta-

ljima ukazuje na bliskost ovog trogirskog ulomka s navedenim rimskim sarkofagom, o kojem pak postoji obilna literatura i za koji se navode daljnje analogije. Ovaj rimski datira se od kraja IV do početka V stoljeća, svakako u doba teodozijanske obnove u skulpturi.⁹ Time se ovaj trogirski sarkofag približava onome iz splitske katedrale, iz oltara sv. Dujma^{9a} te fragmentu uzidanom u franjevačkom samostanu u Splitu.^{9b} Povezuje ih, naime, niz formalnih obilježja, posebno meka obrada glave, što je upravo svojstveno teodozijanskoj fazi u povijesti kasnoantičke skulpture.

Začuđujuće je da i u malenom pokrajinskom gradiću kao što je to bio Tragurij postojahu socijalni slojevi koji su mogli nabaviti takav sarkofag što potječe iz rimskih radionica. Ostaje otvoreno pitanje izvornog položaja ovog sarkofaga; možda je došao iz okoliša nestale crkve sv. Stjepana što se nalazila nedaleko od navodnog mjesta nalaza.¹⁰ U relativno malom repertoaru skulpturalnih starokršćanskih sarkofaga u Dalmaciji, ovaj novootkriveni znači obogaćenje; to je, pored mozaika iz Pule i oktogonalnog relikvijara iz Novalje na Pagu, još jedan primjer ikonografske teme *Traditio legis* na istočnoj jadranskoj obali.¹¹

Fragment zabata nadgrobnog spomenika, (br. 2) s naknadno urezanim znakom križa, naopako je uzidan u pročelje kuće (kat. čest. 707) u visini prvog kata u Šubićevoj ulici.^{11a} U blizini te zgrade, kao i na onima nasuprot rodne kuće bana Berislavića, uzidano je po pročeljima više antičkih i ranosrednjovjekovnih ulomaka. Koncentracija tih ulomaka, a zatim i činjenica da upravo do spomenutih kuća završava ortogonalni, relativno pravilni ulični raster, navodi na pretpostavku da je tu počimao pomerium. U blizini antičkih zidina, koje su tu negdje morale prolaziti, obavljalo se zakapanje. Dakle, i ovaj ulomak što ga objavljujemo potjecao bi iz grobišta kakvih je moralo biti u blizini.

Grobni spomenik sa zabatom i motivom cvijeta u sredini, a zatim i palmete sa strane u obliku akroterija, imaju dugu tradiciju čije je ishodište još u grčko doba, no način oblikovanja što stremljenosti i stilizaciji ukazuje na razdoblje IV stoljeća.¹² S obzirom na svoj, u biti

⁹ G. Bovini - H. Brandenburg, *Repertorium der Christlich-antiken Sarkophage*, Wiesbaden 1967, opis u Erster Band, str. 272—273.

^{9a} N. Cambi, *Krist i njegova simbolika*, tab. XIII, st. 1; isti, *Die Städtischen Sarkophage in Dalmatien*, *Archäologischen Anzeiger*, Berlin 1977, str. 446.

^{9b} C. Fisković, *Je li na splitskoj obali bila starokršćanska crkva s krstionicom*, *Kulturna baština*, god. VI br. 9—10, Split 1979, sl. na str. 11.

¹⁰ O ovoj nestaloj crkvi v. C. Fisković, *Dvije predromaničke crkve u Trogiru*, *PPUD* 14, Split 1962, str. 44 i d.

¹¹ B. Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula 1967, Tab. VII, sl. 2; za Novalju v. B. Ilakovac, *Unbekante funde aus Novalja*, *Atti del IX Congresso Internazionale di archeologia cristiana*, vol. II, Città del Vaticano 1978, str. 339. Moguće je i na menzi u obliku sigme iz Salone, što se čuva dio u Zagrebu u Arheološkom muzeju a dio u Kunsthistorisches Museum u Beču, na njenu vrhu prikazana također scena *Traditio legis* — v. N. Cambi, *La figure du Christ sur les monuments paleochrétiens de Dalmatie*, *Disputationes Salonitanæ*, Split 1970, str. 52.

^{11a} Na ovaj križ upozorila me je prof. Vanja Kovačić.

¹² V. npr. spomenik iz Kapljuča — *Recherches à Salone*, vol. I, str. 169, fr. br. 5050 AJ8, (50).

Trogir, zabat nadgrobnog spomenika s urezanim križem ugrađen na kući u Šubićevoj ulici

marginalni položaj unutar kompozicije cjeline, križ je, pretpostavljamo, naknadno urezan. Ovakvih križića, osobito na akroterijima sarkofaga, poznajemo iz obližnje Salone. Urezivanje križa predstavlja, valjda, simboličku radnju: obilježavanje znamenom nove religije starijeg poganskog spomenika koji se opet sekundarno koristi, za što također ima analogija u Saloni.¹³ Zato je možda i zabat ugrađen s vrhom trokuta prema dolje, dakle naopako.

Trogir, ulomak s urezanim križem; na kući smještenoj na križanju ulice P. Berislavića i M. Gupca

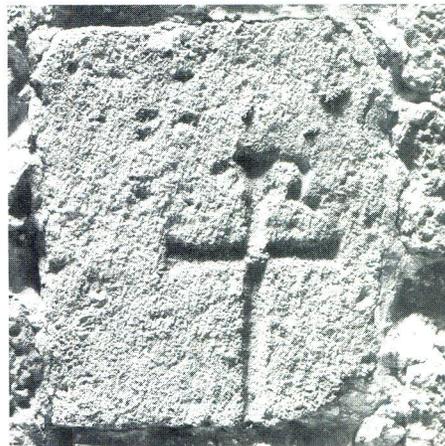
¹³ S identičnim križem v. npr. sarkofag u *Recherches...* vol. I, str. 174. v frag. iz VI st. 4977 A(83).

Dva skoro identična ulomka križa (br. 3) uzidana su iznad pločnika u temeljima kuće (kat. čest. 725) na križanju antičkog carda (ulica P. Berislavića) i decumanus maximus-a (ulica M. Gubca).

Imaju krakove duge 11×14 cm. Krakovi križeva završavaju lastavičjim (ribljim) repom; pomalo su već rustična oblika, npr. u odnosu na onaj iz pročelja Sv. Barbare (Sv. Martina), što upućuje, osobito širina nepreciznog reza, na kasnija razdoblja, moguće na VI stoljeće. Za njih bi se dalo navesti niz analogija iz Dalmacije, npr. križ u Mejama na Splitskom poluotoku.¹⁴

Jesu li ova dva križa ostaci nekog sakralnog objekta koji bi i bio logičan na jednom tako prometnom i simbolički važnom mjestu na križanju ulica?

Niz ulomaka (br. 4, 5, 6. i 7) uzidano je na kućama (kat. čest. 522/1) nasuprot zapadne strane palače Lucius. Dva fragmenta (br. 4 i 5) uzidani su u prizemlju na zidu pod presvođenim dijelom ulice; ostala dva (br. 6 i 7) ugrađeni su visoko na razini prvog kata, sjevernije od iste kuće.^{14a} Pored ovih spolia zapaža se u istom potezu zida više ulomaka: neki su vjerojatno dijelovi sarkofaga. Jamačno, svi ovi pripadaju jedin-stvenom sakralno-sepulkralskom kompleksu na dnu ulice, uz vanjsku stranu antičkih zidina, prema samoj obali, na mjestu gdje su se nekoć

Trogir, ulomak s urezanim križem i ulomak s urezanim monogramatičkim križem na kući nasuprot palače Lucius

¹⁴ Usporedi C. Fisković, *Je li na splitskoj obali . . .*, str. 15.

^{14a} Na ove ulomke upozorio me je akademik Cvito Fisković.

morala nalaziti jedna od gradskih vrata. Na tom položaju, kao i drugdje na obali, na južnoj strani opseg antičkoga grada bio je uži od srednjovjekovnog.¹⁵

Ulomak s uklesanim križem (br. 4) (veličina krakova 26×15 cm) ima krakove duboko urezane i rustično izvedene. Naznačeno je i sjecište krakova. Motiv naglašenog sjecišta, zatim oblik poprečnog kraka, čija proširenja idu skoro do presjecišta, slijede u rustičnoj varijanti tip salonitanskih križeva, pa stoga taj ulomak datiramo nešto kasnije — u V—VI stoljeće.¹⁶

Ulomak s urezanim monogramatičkim križem (br. 5) ima krakove rustično izvedene s dubokim žljebovima (veličina krakova 22×14 cm). Način na koji je oblikovano slovo P (Rho), posebno trbuh slova, ima mnogo analogija s ulomcima iz Fumije, Šolte, Splita i Brača.¹⁷ Takvi su i monogramatički križevi urezani na akroterijima salonitanskih sarkofaga, npr. na onom nađenom u zidu apside kapele IV u kompleksu

Trogir, ulomak s križem širokih krakova i ulomak natpisa na kući nasuprot palače Lucius

¹⁵ O opsegu antičkih zidina na južnoj strani zidina v. *G. Lucio*, o. c. str. 463. Fragmenti na sl. 4 i 5 uzidani su na kući uz srednjovjekovne zidine; s unutrašnje strane uz zid na kojem su fragmenti nalazi se presvođena prostorija (!) koju je potrebno istražiti.

¹⁶ V. npr. Križ iz Kapljuča — *Recherches...* vol. I, fig. 57. frag. br. 6 na str. 78.

¹⁷ *I. Fisković*, Ranokršćanski sarkofazi otoka Brača, VAHD LXXV/1981, str. 108; *F. Oreš*, Novi arheološki nalazi u crkvi Gospe od Špinuta, VAHD LXXII—LXXIII/1979, sl. na str. 145 i Tab. XIV, sl. 1.

Manastirina.¹⁸ Iako se monogramatički križevi javljaju od IV stoljeća, ovaj bismo datirali zbog rustičnosti izvedbe u V—VI stoljeće.¹⁹

Ulomak s dijelom urezanog križa sa širokim krakovima poznat je na spomenicima kasnoantičke Dalmacije.²⁰ I ovaj križ datirali bismo u isto razdoblje: prijelaz iz V u VI stoljeće.

Ulomak s tri reda slova (br. 7) visoko je ugrađen (i to naopako) u vodoravnom položaju; tekst je slabo sačuvan, tako da nije moguće, barem iz ulične vizure potpunije interpretiranje. U prvom redu, čini se, zapisana su slova ARCA (drugo slovo dvoumino da li je P ili R). Možda se, dakle, spominje arca u značenju sarkofaga, kako se inače ta riječ bilježi i na salonitanskim i na tragurijskim sarkofazima.²¹

Ulomak s urezanom linijom, (br. 8) što je možda dio ranokršćanskog križa, uzidan je visoko na zapadnom pročelju kuće (kat. čest. 548) sagrađene uz jugoistočnu stranu dvorišta palače Statileo-Statilić, istočno od samostanskog kompleksa sv. Petra. Radi se možda o pilastru, što bi se dalo zaključiti po dimenzijama i izduženosti ulomka. Posebnost ovog prikaza je nastavak žlijeba ispod proširenja u završetku križa. Je li tu možda bio prikazan dvostruki križ ili možda procesionalni križ što se

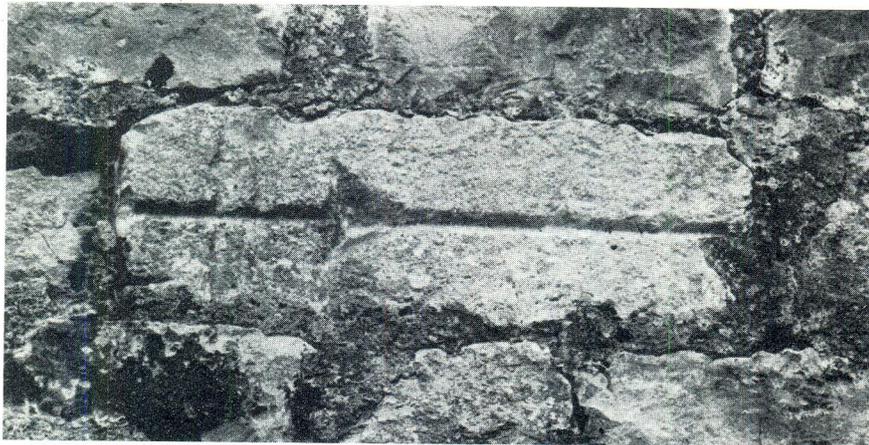
¹⁸ Forchungen in Salona II, str. 102, sarkofag br. 263, 110b — datacija V st. Usporedi i N. Cambi, Krist i njegova simbolika... Tab. XV, sl. 3; tab. XX, sl. 1. U Saloni se monogramatički križ prikazivao i na freskama u grobnicama — v. E. Dyggve, History of Salonitan Christianity, Oslo 1951, tab. V, 7; prikazivao se na olovnim kovčezima — Recherches... vol. I, str. 135, sl. 126.

¹⁹ Usporedi M. Sulzberger, Le symbole de la Croix et les monogrammes de Jesus chez les premiers chretiens, Byzantion II/1925, str. 448.

²⁰ Križ s širokim krakovima urezan je npr. na ostacima Martiriona kod bazilike u Nea Anchialos kod Thebae Phtiodos u Grčkoj (blizu Volosa) v. F. van der Meer - Ch. Mohrmann, Bildatlds..., str. 100, sl. 284. Takav križ nađen je npr. u Dubrovniku — v. C. Fisković, Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika, Starinar IX—X/1958—1959, sl. 6 na str. 56; takvi su križevi urezani i na relikvijama iz Lopuda — v. I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja, Doline rijeke Neretve, ed. HAD sv. 5/1980, sl. 40 na str. 246; v. ulomak iz Špiraje u Bosni — v. Đ. Basler, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972, str. 116, sl. 122. Križ širokih krakova urezan je i na stupcu iz sv. Nediljice — v. I. Petricoli, Fragmenti skulpture od VI do VIII stoljeća u Zadru, Diadora 1/1950, sl. 1 na str. 176; usp. križ iz Val Sudige kod Galežane — B. Marušić, o c., Tab. XIV, sl. 2.; v. npr. i križ iz Sv. Martina na rtu Punte Lune na Pagu — A. Šonje, Kasnoantički spomenici na otoku Pagu, Peristil 24/1981, str. 13. na str. 24; v. i križ na sarkofagu iz Sv. Donata — J. Belošević, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, Diadora 4/1968, tabl. XIII; takav jedan križ urezan je i na fragmentu iz Sv. Šimuna iz Gurana u Istri — v. B. Marušić, Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana, SHP III sv 8—9/1969, tabl. V, sl. 1a. Međutim, ovakav križ kasnijeg datuma uklesan na kovčegu sa relikvijama sv. Anastazija — v. I. Petricoli, Srednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora 2/1960, tabl. 2.

²¹ Arca u značenju sarkofaga spominje se na brojnim sarkofazima iz Salone pa također i iz Tragurija, npr. na onome nađenom ispred trijema katedrale — v. Bull. dalm. XXXII/1909, str. 87.; M. Ivanišević, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni natpisi... str. 170 — natpis: ARCAMA uzidan je u vijenac apside Sv. Barbare.

uzdiže na posebnoj motci?²² Moglo bi se po oštini precizno izvedenog reza datirati ovaj ulomak nešto ranije — u V stoljeće. Nije li ovaj ulomak pripadao izvorno samostanskoj crkvi sv. Petra što se nalazi nedaleko odatle, a koja pak, pretpostavljamo, možda također nastavlja tradiciju kultnog mjesta još iz kasnoantičkog razdoblja.²³

Trogir, ulomak s urezanim križem (?) na kući smještenoj na jugoistočnoj strani vrta palače Statileo-Statilić

Ulomak s reljefno izvedenim križem (br. 9) (dimenzije 26×34 cm) uzidan je sasvim nisko, tik iznad pločnika u glavnoj gradskoj ulici, u blizini južnih vrata, na kući (kat. čest. 500) kroz koju se pristupa u romaničku kulu sv. Nikole. Križ je već objavljen u skupu trogirskih predromaničkih spomenika, no ovdje ga nadovezujemo na kasnoantičke tradicije.²⁴ Naime, križevi na kamenim spomenicima s pleternom ornamentikom prikazuju se skoro u pravilu reljefno;^{24a} ovaj pak svojevrsna je kombinacija reljefnog i udubljenog. Krakovi križa izvedeni su reljefno, no njihovo polje ponovno je udubljeno tako da je naznačen samo obris. Polukružnice ispod križa možemo, istina, interpretirati kao predromanički pleter, ali takvih užljebljenja ima i na kasnoantičkim sarkofazima u krugovima oko križa. Ovaj fragment, dakle, smatramo, da nastavlja kasnoantičke tradicije, osobito po naglašenim proširenjima na

²² Dvostruki križ poznat je npr. iz Klapavica kod Klisa — v. Forchungen in Salona III, str. 32, sl. 45. Procesionalni križ npr. prikazan je na mozaiku iz kapele sv. Venanzia u S. Giovanni in Laterano gdje su prikazani dalmatinski mučenici. Jedan stup sa srednjovjekovnim (naknadno?) uklesanim natpisom iz Arheološkog muzeja u Splitu (fr. br. 72) ima križ iz čije se baze pruža produženje sa dva serifa.

²³ Usporedi bilj. 4.

²⁴ T. Burić, Predromaničke skulpture u Trogiru, str. 133, tabl. VIII, sl. 26

^{24a} Iznimka bi bio križ na teguriju iz Sv. Marte — v. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske povijesti, Zagreb 1930, str. 43, fragmenta.

završetku krakova. Analogiju mu možemo naći u Zadru²⁵ i Saloni,²⁶ u Omišu,²⁷ na otocima južne Dalmacije,²⁸ u unutrašnjosti provincije Dalmacije, tj. u današnjoj Bosni.²⁹ Ranije datiranje ovog ulomka — od VI do VIII stoljeća — podržava i činjenica da je on bez sumnje pripadao crkvi sv. Dujma čije tragove tu uočavamo. S unutrašnje strane gradskih vrata vide se naime s jedne i druge strane ulice ostaci zidova s vijencima

Trogir, ulomak s reljefno izvedenim križem uzidanim na kući u blizini južnih gradskih vrata, na mjestu nekadašnje crkve sv. Dujma

na početku svodne konstrukcije, a naslonjeni su uz spomenutu zgradu i kulu s jedne strane i s druge na crkvu sv. Nikole. To su bez sumnje ostaci crkve sv. Dujma (o njoj se do sada znalo jedino po ispravama) što se izvorno nalazila izvan zidina (antičke zidine su na ovom mjestu bile s unutrašnje strane te crkve, u odnosu na ove do danas sačuvane što

²⁵ Usporedi *I. Petricoli*, I più antichi edifici christiani a Zadar (Zara), *Arheološki vestnik, Acta arheologica*, XXIII/1972, str. 339, sl. 7.

²⁶ *Forchungen*... III, sl. 35 na str. 27.

²⁷ *N. Bezić*, Novi nalazi u crkvi sv. Petra u Priku u Omišu, *PPUD* 13, Split 1961, sl. na str. 57.

²⁸ *I. Fisković*, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja... str. 245, sl. 37 i str. 247, sl. 42.

²⁹ *Đ. Basler*, o. c., str. 77, sl. 56 i str. 68, sl. 79.

datiraju iz XIV stoljeća).³⁰ Jedan ulomak s pleternim ukrasom ugrađen u podu susjedne crkve sv. Nikole pripadao je bez sumnje crkvi sv. Dujma.³¹ Dakle, sam titular sv. Dujma kao i način oblikovanja ovog križa ukazuje na kasnoantičke kultne i likovne kontinuitete.

Trogir, ulomak s urezanim križem ugrađenim na istočnom zidu uz crkvu sv. Marije

Ulomak s urezanim križem (br. 10) uzidan je u istočni zid što ograda prostor oko šesterolisne crkve sv. Marije.³² Križ je sačuvan bez završetka uzdužnog kraka, s rustično izvedenim urezima bez oštra profila u presjeku. Označeno je, kako je to uobičajeno na križevima iz Salone i drugih lokaliteta iz Dalmacije, sjecište krakova; također sa salonitanskim križevima ima analogiju i oblik proširenja poprečnih krakova što sežu do samog sjecišta.³³ Kako je ogradni zid nastao tek u XIX stoljeću, kad je prostor porušene crkve preinačen u dvorište, vjerojatno je navedeni ulomak bio dio opreme svetišta Sv. Marije. No,

³⁰ O toj staroj crkvi Sv. Dujma (Nikole) te o antičkim zidinama v. bilj. 2, zatim G. Lucio, *Memorie...* str. 463, 491.

³¹ C. Fisković, *Dvije predromaničke crkve u Trogiru*, PPUD 14, Split 1962, sl. na str. 51; T. Burić, o. c., *Tabl. XIV*, str. 64.

³² O crkvi v. T. Marasović, *Iskapanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru*, SHP s. III - sv. 8—9/1963.

³³ Najbliža analogija je pilastar iz Kapljuča te tri križa s nadvratnika bazilike također u Kapljuču — v. *Recherches...* I, sl. 57, frag. br. 1 na str. 78 i sl. 85 na str. 96. Oblik poprečnog kraka slični onome s križa uklesanom na južnoj strani pilastra iz crkve Gospe od Karmela u Stobreču — v. N. Cambi, *Starokršćanska bazilika i benediktinski stamostan u Stobreču*, Split 1974, sl. 8; taj se križ datira u IV—V stoljeće.

prilikom istraživanja crkve nađeno je i antičkih poganskih ulomaka,^{33a} pa je stoga i fragment s križem mogao biti korišten tek kao spolia u ranosrednjovjekovnoj crkvi.

Već je naglašeno, da se je sred ove crkve centralna oblika baš u njenoj sredini nalazio sarkofag, što upućuje da je njena izvorna namjena mogla biti poput mauzoleja-memorije, što bi opet ukazivalo na kasnoantičke tradicije.³⁴ Prijeporan je i zbunjujući dokument datiran vladavinom cara Teodozija (715—717), poznat tek iz prijepisa iz XVI stoljeća koji govori kako zidari Izidor, Dimitrije, Melota i Teodor iz Salina (Salone valjda?) popravljaju tu crkvu.³⁵ (Analogije radi ime Teodor uklesano je na crkvi sv. Donata u Zadru). No, i ovaj ulomak križa (pilastra?) upućuje, uz konstataciju da se radi o memoriji, da ova crkva, kao i njoj srodne što se inače datiraju u ranosrednjovjekovno razdoblje, ima u stvari ishodište već u vrijeme kad još uvijek žive jake tradicije kasne antike, možda u doba ranobizantske vlasti, u razdoblje od VI do VIII stoljeća.

Ulomci s dijelovima križa (br. 11 i 11a) ugrađeni su na zapadnom pročelju Sv. Barbare (Sv. Martina) u vodoravnom položaju, međusobno odvojeni, iako su očito dijelovi istog pilastra (dimenzije 13x48 cm). U prilogu im se donosi fotografija u vertikalnom položaju, jedan iznad drugog tako da se vidi da su dio iste cjeline. Precizni rez brazde s naglašenim profilom u presjeku, zatim izgled uzdužnog križa s bočnim krakovima koji dopiru do samog sjecišta, svrstava ovaj trogirski križ u grupu onih tipičnih salonitanskih, kakav je npr. onaj uklesan na vratima terma (istočno od episkopalnog kompleksa) adaptiranih radi vjerskih potreba nove religije.³⁶ Zato i ovaj križ s pročelja Sv. Barbare (Sv. Martina) svrstavamo vrlo rano i datiramo ga u IV ili na početak V stoljeća.

Na dovratnicima vrata Sv. Barbare (br. 12 i 13) (Sv. Martina) uklesani su križevi. Sam način urezivanja križeva ukazuje na kasnoantičku tradiciju. Njihov oblik s krakovima što se sužavaju ukazuje, izgleda, na ranobizantsko doba, na VI stoljeće, kad se krakovi križa sužavaju prema sjecištu, odnosno proširuju od sjecišta prema vani. Uz križ na desnoj strani (br. 12) koji na sjecištu ima ukras poput game, uklesan je ispod krakova još jedan manji križ (izvorno su možda bila dva), moguće i naknadno. Način uklesavanja manjih znakova, najčešće sigila A i Ω što vise ispod poprečne motke križa ima također svoje uzore u kasnoj antici.³⁷

^{33a} T. Marasović, o. c., str. 87.

³⁴ I. Fisković, O grobnim spomenicima u srednjovjekovnoj Dalmaciji, Dometi 5/1984, str. 45, naglašava memorijalni karakter crkve s obzirom na nalaz sarkofaga.

³⁵ M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima... str. 969.

³⁶ Usporedi S. Piplović, Pregradnje u »velikim termama« u Saloni, VAHD LXXIV/1980, str. 92, sl. 92. O fragmentima iz oratorija A koji se smatraju najstarijima i o križevima iz termi koje se datiraju u IV stoljeće. — v. E. Dyggve, History..., sl. 11, 12. Usporedi npr. križ iz Kapljuča — v. Recherches... I, fig. 57 fragment br. 9; v. i križ iz franjevačke crkve u Splitu kod C. Fisković, Je li na splitskoj obali..., str. 12.

³⁷ Literaturu o kasnijim križevima VI stoljeća v. N. Cambi, Križ na zapadnim vratima, str. 10 i d. Analogije za ove križeve mogli bi poslužiti oni

Križ na bazi oltara Sv. Barbare (br. 14) (Sv. Martina) urezan je na pročelnoj strani (dimenzija 27x40), po samom načinu urezivanja i po naglašenim završecima krakova s repovima ima bez sumnje kasnoantička ishodišta. Na bazi oltara, na bočnoj sjevernoj strani vide se žljebovi,

Trogir, dva dijela pilastra ugrađena na pročelju sv. Barbare (sv. Martina)

na bizantskim novcima npr. oni iz VII stoljeća iz vremena cara Heraklija — v. *W. Wroth*, *Catalogue of the imperial Byzantine coins in the British Museum*, Vol. I, London 1908, tabl. XXIII. Za križeve kojima vise ispod krakova sigile A i Ω v. npr. kod *I. Petricoli*, *I più antichi edifici cristiani a Zadar (Zara)*, *Arheološki vestnik XXIII/1972*, sl. 2 na str. 339; *B. Ilakovac*, *Vranska regija u rimsko doba*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru 18/1971*, str. 128. Metalni križić sa staklenom pastom (gemom) u sredini npr. nađen je u Saloni. Na VI stoljeće upućuje i kult sv. Martina što ga širi car Justinijan v. npr. *A. Šonje*: *O ubikaciji crkve sv. Martina ...*, u knjizi »Gunjačin zbornik«, Zagreb 1980, str. 170, bilj. 170.

Trogir, križ na lijevom dovratniku i križ na desnom dovratniku sv. Barbare (Martina)

kanelure; dakle, baza oltara Sv. Barbare je antička spolia preinačena za kultne potrebe nove religije. Jednostavnost oltara s jednom nogom (antičkom spoliom s urezanim križom) u globalu nastavlja kasnoantičku tradiciju. Inače u Dalmaciji poznat je niz primjera da se u baze oltara ugrađuju ranokršćanski ulomci. Oni na taj način funkcioniraju kao svojevrsne relikvije ranijih građevina.³⁸

³⁸ U crkvi sv. Mihovila na Šolti baza oltara je stup antičkog porijekla s urezanim znakom križa — v. *N. Bezić*, Srednjovjekovna crkva sv. Mihovila na Šolti, PPUD 13, Split 1961, str. 86. Na Braču npr. u crkvi sv. Ilije kod Donjeg Humca ranokršćanski križ je ugrađen u bazi oltara; isto i u crkvi sv. Jurja iznad Nerežišća (v. *D. Domančić*, Srednji vijek, Brački zbornik IV/1960, str. 121—122); u crkvi sv. Kuzme i Damjana u Smrčeviku u bazi oltara ugrađen je križ sa sarkofaga (v. *I. Fisković*, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, VAHD LXXV/1981, str. 124). U crkvi sv. Kuzme i Damjana u Zablaču u Blatu u oltaru je stupić s izduženim ranokršćanskim križem (v. *C. Fisković*, Prilozi za romaniku u Hvaru, Zbornik Narodnog muzeja Beograd IX—X/1979, str. 302, bilj. 4). Od starokršćanskih ulomaka sastavljen je i oltar crkve sv. Mihajla u Pakljenom (t. *I. Fisković*, Bilješke o starokršćanskim spomenicima na otoku Šipanu, PPUD 18, Split 1970, str. 25) Niz takvih primjera navodi se

U istraživanjima koja su u tijeku u ovoj crkvi došlo je do otkrića novih ulomaka, no to je tema posebne monografske studije o ovoj crkvi što je priprema Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture. Htjeli bismo samo dodati neke naše opservacije.

Crkva je očito započela svoj život vrlo rano, već u IV—V stoljeću nakon čega je doživjela više radikalnih preinaka i dogradnji nakon čega je vjerojatno u XI stoljeću izgrađena sadašnja crkva. U tom smislu trebalo bi shvatiti i tekstove na ranosrednjovjekovnom nadvratniku i na gredi pregrade oltara.³⁹ Naglašavamo nisku razinu poda crkve u odno-

Trogir, baza oltara sv. Barbare (Martina)

kod *I. Fisković*, O grobnim spomenicima u srednjovjekovnoj Dalmaciji, Dometi 5/1984, str. 52. Inače po brojnim ranokršćanskim križevima ova crkva je najbliža onoj Sv. Andrije i Petra (Starog) u Zadru koja je svojevrsni lapidarij antičkih ulomaka — v. *I. Petricioli - S. Vučenović*, Crkva sv. Andrija i sv. Petar Stari u Zadru, Diadora 5/1976, sl. 14, tabl. XII, sl. 9, str. 179. Ima velikih križeva što mogu biti kasnoantičkog ali i srednjovjekovnog porijekla kako su na njima srednjovjekovni natpisi, iako tekstovi mogu biti kasnije uklesani — npr. stup s križem iz Sv. Frane, danas na forumu u Zadru, ima natpis iz XI stoljeća a spominje sv. Mihovila (v. *A. Dudan*, La Dalmazia nell'arte italiana, Milano 1921, vol. I, sl. 61). Takav je križ na stupu uz koji je natpis iz XI stoljeća u vezi kažnjavanja »apostate« *Sedeha* (v. *F. Bulić - J. Bervaldi*, Kronotaksa solinskih nadbiskupa, Zagreb 1912—13, tab. XXXII) usporedi i v. Gortan o. c.

³⁹ Literaturu, tekstove i prijevode v. kod *M. Ivanišević*, n. d. u Mogućnostima 10—11/1980, str. 972; isti, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni natpisi iz Trogira, SHP III sv. 11/1981, str. 167—170. Motivi na nadvratniku — lavovi

su na ulicu; pod je naime ispod okoline razine pa je potreban pristup stepenicama, što je slučaj i kod ostalih najstarijih zdanja u urbanoj baštini Dalmacije. Proširenje pred crkvom, segment glavne gradske ulice (*cardo maximus*) s pripadajućim stupom (s kasnoantičkim, kompozitnim kapitelom) funkcionira još i danas kao svojevrsni atrij crkve (kao takav se npr. spominje u dokumentima XIII stoljeća).⁴⁰ Ako je kulturno mjesto nastalo već u antici, onda je i proširenje pred crkvom na tom mjestu sačuvalo izvornu širinu antičke ulice. Dakle, nasuprotne zgrade, uvažavajući sakralni značaj objekta nisu se na tom mjestu proširile na račun ulice-trijema crkve. I zaista na zgradi nasuprot Sv. Barbare, na ulazu u malu palaču Cipiko vide se ostaci vrlo starog ranosrednjovjekovnog zida s priklesanim starijim gredama. Proširenje pred crkvom stoga, pretpostavljamo, pruža mogućnost da se odredi izvorna širina *cardo maximus*-a, što može poslužiti daljnjim pokušajima rekonstrukcije urbane mreže Tragurija.

Prilikom izmjene pločnika na prostoru istočno od katedrale sv. Lovre pružila se godine 1979. prilika za sondu uz glavnu apsidu. Tom prigodom, na spoju središnje i sjeverne apsida, na mjestu gdje je uzemljena instalacija gromobrana, bila je otkrivena cisterna puna vode. Istočnije od središnje apsida nađena je kruna bunara izvana poligonalna a iznutra kružna; danas se nalazi u gradskom parku u blizini. Istina, zbog brzine što je nametnuo izvođač i financijer, to su bili tek manji zahvati pod glavnom apsidom. Otkrilo se, umjesto temelja koji bi se stepenasto širio, zid što se pružao do dubine od 2,20 m (tj. 0,90 m ispod razine mora). Dublje se nije kopalo zbog prodiranja morske vode, iako se zid nastavljao. Što predstavlja taj nepravilan zid od grubo klesanog kamenja, koji se uz to i lomi? Je li to temelj postojeće romaničke katedrale ili je možda — što je vjerojatnije — zid one starije kasnoantičke što je spominje u X stoljeću Konstantin Porfirogenet?⁴¹ Protiv mišljenja da se radi o zidu ranije crkve govorila bi nepravilnost strukture zida (premda su najčešće vrlo nepravilni i rustični zidovi kasnoantičkih zdanja) i zatim lomljenje linije u tlocrtu, a i mjestimično, pri vrhu stepenasto uvlačenje pojaseva kamenja. No, da se radilo o temeljima, oni ne bi

(kakvi se npr. pojavljuju na ciboriju prokonzula Grgura iz Zadra), a zatim i plastičnije oblikovanje ptica navodi nas na datiranje u XI stoljeće; za skulpturu XI stoljeća v. I. *Petricioli*, *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, Zagreb 1983, str. 27 i d. Tu se donose i tlocrti Sv. Lovre, Sv. Nedjeljice iz Zadra i Sv. Petra iz Solina na koje se može nadovezati i crkva Sv. Barbare (Martina).

⁴⁰ Mnoge isprave datiraju se u XIII stoljeću pred Sv. Martinom ili preciznije pred njegovim trijemom: *sub porticum ecclesiae sancti Martini* — 27. V 1278, ili *in curtile sancti Martini* — 26. IV 1276 v. M. *Barada*, *Trogirski spomenici*, I sv. 2. str. 176 i 140; Ograda trijema vidi se, uostalom, na fotografijama iz početka stoljeća. Na spomenutom stupu vidi se i udubljenje utora.

⁴¹ Konstantin Porfirogenet, naime, spominje kako u Trogiru leži mučenik sv. Lovre; dakako radi se tek o relikvijama tog sveca — usporedi izvor kod M. *Ivanišević*, *Trogir u povijesnim izvorima*... str. 965. O počecima trogirске katedrale koja se vezuje uz izvjesnog Kvirina iz Salone, o njenom rušenju u XII stoljeću v. G. *Lucio*, o. c., str. 8. Usporedi i N. *Cambi*, *Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj Jadranskoj obali*, *Materijali XII*, Zadar 1976, str. 252 i d.; isti, *Trogir u antici*..., str. 952.

trebali biti tako duboki; gornjih nekoliko stepenastih uvlačenja, možda, predstavljaju prelaz od zida kasnoantičke crkve na temelje ove postojeće, romaničke. No, jedan detalj je signifikantan, a taj je da taj zid ipak nije koncentričan u odnosu na postojeću apsidu; to je slučaj i kod drugih crkava koje se grade iznad onih starijih. Stoga bi, dakle, ovaj zid, iako kasnije dograđivan i adaptiran u funkciju temelja za novo zdanje, bio ipak ostatak ranije kasnoantičke crkve. U blizini je nađen i ulomak akroterija sarkofaga na kojem je bio urezan križ.

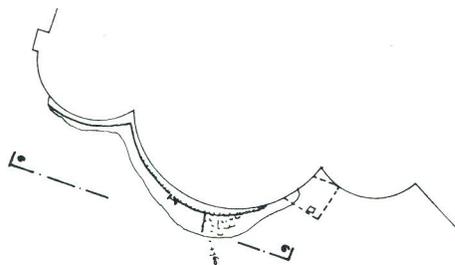

Trogir, ulomak akroterija s dijelom križa nađen ispred apside katedrale

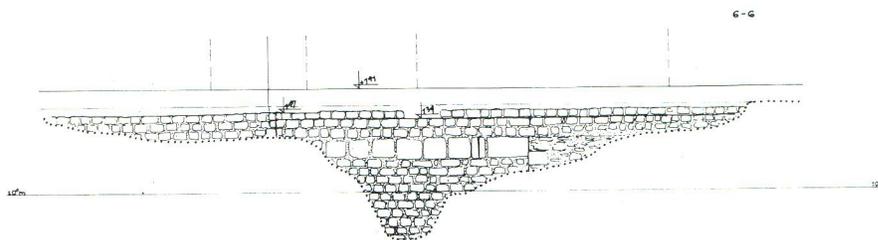

Trogir, iskanje ispred glavne apside katedrale

Upozorili bismo na činjenicu da južni zid katedrale, onaj prema trgu, nije paralelan s onim sjevernim, već je u tlocrtu skošen, što možda ukazuje da je nova, romanička katedrala poštovala prostornu situaciju one starije; naime, opće je poznato da su mnoga kasnoantička zdanja imala skošene zidove u tlocrtu.⁴²

Trogir, tlocrt sondažnog iskapanja ispod glavne apside katedrale

Trogir, pogled na zidove iskopane ispod apsida trogirске katedrale

Još u XVII stoljeću historičar Pavao Andreis spominje krstionicu katedrale što je stajala podalje na trgu,⁴³ pa je, kako je to zapaženo, mogla biti ranokršćanska, kao npr. ona u Zadru.⁴⁴ Dakle, pored već navedenih pretpostavki i tradicija da je crkva što prethodi postojećoj romaničkoj katedrali bila kasnoantička, na što bi upućivao titular po mučeniku sv. Lovri, ovo bi bile još neke naznake koje to potvrđuju. Njima bi trebali također pridodati i opservaciju o naglašenoj širini glavnog broda u odnosu na bočne, što je opće obilježje ranokršćanskih crkava.

⁴² Usporedi *G. de Angelis d'Ossat*, *Origine e difusioni dei prospetti ad andamento obliquo nelle chiese Salontane*, *Disputationes salontanae* 1970, Split 1975, str. 75 i d.

⁴³ v. *I. Babić* (komentar) u *P. Andreis*, *Povijest grada Trogira II*, Split 1977, str. 108; *N. Cambi*, *Trogir u antici*, str. 953.

⁴⁴ *Ć. Iveković*, *Krstionica kod crkve sv. Stošije u Zadru, i vrijeme građenja njezina i sv. Donata*, *Rad JAZU* 258, 1937.

FRAGMENTS PALÉOCHRÉTIENS À TROGIR

Ivo Babić

L'auteur analyse des fragments paléochrétiens trouvés à Trogir. D'après les emplacements où ces morceaux furent scellés, on peut conclure qu'il s'agit là d'un élément d'urbanisme de l'Antiquité tardive. L'auteur reconnaît dans le fragment de sarcophage, récemment acheté à la personne qui l'avait découvert, le thème de »Tradition legis« et le met en relation avec les sarcophages funéraires de Rome, qui sont datés de la fin du IVe et du début du Ve siècles.

Les résultats d'un petit sondage effectué sous l'abside de la cathédrale sont publiés dans un traité à part; les éléments retrouvés faisaient vraisemblablement partie d'une basilique plus ancienne, datant de l'Antiquité tardive, et qui précéda l'actuelle basilique romane.